

Debat

Landbrugshistorie eller landbohistorie?

Af Steen Busck

Claus Bjørn m.fl. (red.): *Det danske landbrugs historie*, bd. II (1536-1810, 394 s.), III (1810-1914, 432 s.) og IV (1914-1988, 355 s.) (Landbohistorisk Selskab, 1988-89), pris pr. bind 248 kr.

200-året for stavnsbåndsløsningen er blevet fejret efter alle kunstens regler. Med hundredvis af foredrag, skuespil og udstillinger, bl.a. en stor, ny, permanent udstilling på landbrugsmuseet på Gl. Estrup. Kronen på værket er den nye landbrugshistorie i fire flotte bind.

Lækrere bøger har man sjældent set. Dejligt korngult omslag med omridset af ejerlavet Starreklinte, for hvert bind udfyldt med den pågældende epokes jordfordeling; papir af en kvalitet, så man bare kan tørre kaffen af, hvis man spilder; fornemt tryk og aldeles fremragende illustrationer, som næsten uden undtagelse er ny og friske. Gamle travere som Dronninglund med træhesten findes så godt som ikke. Værket vil være en pryd for enhver reol.

Vi har længe savnet en afløser til K. Hansens fembindsværk fra mellemkrigstiden, ikke blot fordi der er sket meget både i landbrugsforskningen og landbruget siden da, men også fordi K. Hansen var svær at have med at gøre. Den var skrevet af landbrugets egne folk, aldrende landbrugseksperter, samlet af dansk ukrudtbekæmpelses førstemand gennem en generation, statskonsulent Kristian Hansen (ikke Karl, som der står et sted i afløseren). I

mange detaljer og meget indforstået redegjorde eksperterne for jordbund, jordfordeling, planteavl, husdyrbrug, redskaber osv. og kom så omsider i femte bind til menneskene, landboerne, som de ikke blev helt færdige med, hvorfor de indkaldte en historiker, Fridlev Skrubbeltang, til at tage sig af resten. K. Hansen indrømmede i et forord, at der var problemer med dispositionen. Det havde han ret i. Senere tiders landbrugshistorikere har tilføjet, at der også var problemer med det metodiske.

Den nye landbrugshistorie er skrevet af historikere med en enkelt landbrugsekspert, leder af landboorganisationernes økonomisk-statistiske sekretariat, S. P. Jensen, som eneste hane i kurven. Det fremgår af hovedredaktøren Claus Bjørns forord til hele værket, at S. P. Jensen har været nøgleperson i den tætte forbindelse, der siden slutningen af 70'erne er etableret mellem historikerne i Landbohistorisk Selskab og landbrugets organisationer. En af organisationernes fonde og Nykredit har leveret den økonomiske baggrund for værkets fornemme udstyr.

Bind II om tiden 1536-1810 (Bind I er anmeldt i anden sammenhæng) er skrevet af Karl-Erik Frandsen og Lotte Dombernowsky, der har taget sig af henholdsvis tiden før og tiden efter ca. 1720. I en kort fælles indledning ridser de kildesituationen op og gør rede for opbygningen. Vi får ingen forskningsoversigt. Litteraturgrundlaget må vi selv hale frem af noterne og litteraturlisten.

Ellers er ikke meget fælles for de to afsnit. Man mærker ingen kommunikation mellem de to forfattere.

Karl-Erik Frandsen indleder med en tematisk opdelt »Karakteristik af det danske landbrug før landboreformerne«, efterfulgt af en række eksempler fra enkelte egne af landet. Han understreger, som han gjorde det i sin disputats om dyrkningssystemerne 1682/83, de store regionale forskelle i dansk landbrug, som kan spores helt op til vor egen tid, og illustrerer dem med et fremragende kortmateriale. Også tabeller og diagrammer er der lagt et stort arbejde i. Frandsen skamrider i øvrigt ikke sine kæpheste. Han har komprimeret dyrkningssystemerne meget, og den øvrige landbrugsteknik hører vi kun lidt om. Derimod meget om lovgivningen og politikken over for landbruget. De sidste otte ud af ti kapitler er helliget en kronologisk gennemgang af lige så mange perioder, en fremgangsmåde, som skader overskueligheden. Frandsen forsøger at kombinere med en tematisk opdeling i ejendomsforhold, økonomiske forhold osv., men det lykkes ikke helt. F.eks. får vi intetsteds en ordentlig samlet gennemgang af fæsteforholdet, og han foreholder os en afsluttende sammenfatning af de vigtigste temaer og udviklingslinier.

Lotte Dombernowsky har delt sit afsnit konsekvent tematisk op. Det har hun med sine kun 90 år bedre kunnet; vi får fyldige afsnit om hovedgårdsdriften, bondegårdsdriften osv. Til gengæld er det gået ud over den kronologiske overskuelighed. Vi vandrer frem og tilbage i tid og har f.eks. for længst overstået stavnsbåndsløsningen, når vi kommer til udskiftningen. Indimellem har vi passeret »Debatten og litteraturen om landboreformerne«. Måske skulle vi have haft en tilstandsbeskrivelse før alle disse udviklingslinier op

gennem 1700-årene. Den får vi først til slut, hvor Lotte Dombernowsky tager et vue over »Landbruget ved 1800-tallets begyndelse«. Men O.K., den ideelle disposition findes som bekendt ikke. Lotte Dombernowsky er i øvrigt sluppet vældig godt fra sit afsnit. Hun forsøger at lægge vægten ligeligt ud over hele landet – et af de få, virkeligt skarpe bud fra redaktionen, fornemmer man – men interessen samler sig alligevel gang på gang mest om det fynske. Det gør ikke noget. Folk skriver nu engang bedst om det, de ved noget om, og det er rart at se landbohistoriens tyngdepunkt rykke vestover fra Sjælland.

Bind III omfatter tiden 1810-1914 med et hovedskel ved år 1860. Tiden før er behandlet af Claus Bjørn, tiden efter af hele fire forfattere, nemlig Jørgen Dieckmann Rasmussen, S. P. Jensen, Claus Bjørn og Jens Christensen. Claus Bjørn indleder perioden 1810-60 med en udmærket udsigt over dens hovedtendenser, men kilderne nævner han ikke noget om, forskningen ikke heller. Dette er måske udtryk for en redaktionel linie. Hele værket henvender sig ifølge hovedredaktøren Claus Bjørn til »en læser uden hverken særlige historiske eller landbrugsfaglige for-kundskaber«. Men for det første er linien ikke konsekvent fastholdt – der findes et par forskningsoversigter senere i værket – for det andet kan den læge læser vel ikke tage skade af at vide lidt om, hvad det, han læser, bygger på. Han kan jo ikke uden videre hente det i litteraturlisten, men behøver netop en introduktion til og en profilering af alle disse mange ukendte titler. Dette gælder forsåvidt også de lokalhistorikere, studerende o.l., som går til værket i et mere forskningspræget ærinde. Gad i øvrigt vidst, om ikke disse sidste i realiteten kommer til at udgøre hovedparten af dem, der virkeligt læser og bruger et værk af dette omfang. Vil læne-

stolslæseren nogensinde nå meget længere end til billederne? Og ellers nøjes med en kortere, mere populær fremstilling eller udstillingen på Gl. Estrup. Altså, hvorfor må vi ikke få en oversigt over Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser, amtmandsindberetningerne, statistikken fra 1830'erne, Tidsskrift for Landøkonomi, de flittigt brugte bondedagbøger, Schades beskrivelse af Mors osv. og dertil lidt om »forskningsläget«, som svenskerne kalder det?

Der er ellers ikke meget at udsætte på Claus Bjørns afsnit, klart opbygget, velskrevet og stofmættet, læseværdigt som fremstilling og samtidig velegnet til opslag. Dertil kommer, at Claus Bjørn som den første nærmer sig et par grundlæggende udviklingslinier, som jeg skal vende tilbage til.

Andet hovedafsnit af Bind III har tilsyneladende voldt store problemer. Det redaktionelle forord i bind I annoncerer Jørgen Dieckmann Rasmussen som forfatter til hele afsnittet, men han har kun skrevet ca. 40 sider, resten er fordelt på tre andre forfattere, der under hovedredaktøren selv. De 40 sider er glimrende. En række vigtige hovedlinier præsenteres, vi får omsider en forskningsoversigt, Jørgen Dieckmann gør udmærket rede for befolkningsudviklingen med det stigende overskud på landet og tager fat på økonomien; så slutter han, hvorefter S. P. Jensen begynder forfra i en helt ny stil. Redaktøren må have overvejet at stryge Jørgen Dieckmanns afsnit og burde måske have gjort det, dets kvaliteter til trods.

S. P. Jensen er anderledes systematisk end sine medforfattere. I en indledende karakteristik af perioden 1860-1914 opregner han syv vigtige udviklingslinier og noterer sig, at »den egentlige drivkraft i udviklingen var den grundvidenskabelige udvikling inden for især uorganisk og organisk ke-

mi, plante- og dyrefysiologi, mikrobiologi samt arvelighedslære«. Afgørende for det danske landbrugs succes var »den korte vej mellem videnskab og praksis« og det offentliges bevillinger til videnskab og formidling, »et gunstigt erhvervsklima«, som S. P. Jensen kalder det. Hans historieforståelse præges af den samme enkle, lineære fremskridtsfilosofi, som fandtes hos K. Hansen og konsorter, og den samme ærlige og forståelige stolthed over indsatsen – se, hvor herligt vidt vi har bragt det! S. P. Jensens bidrag er på mange måder det mest forfriskende af alle. Det er ualmindelig klart og levende skrevet. Den landbrugskyndige læser vil ånde lettet op. Her er omsider en forfatter, der forstår sig på foderenheder osv., og vi andre glæder os over, at han tager sig tid til at forklare os, hvad ordene betyder. Vi får en masse at vide, også en del gode historier om »rovdriftsspøgelset«, om lærer P. Nielsen i Ørslev, der begyndte at eksperimentere med planter på skoleloddet og endte som leder af statens første planteavlfsforsøg, og meget andet.

Claus Bjørn har taget sig af andelsbevægelsen og de andre organisationer. Han gør det kort, selvom mejerierne har været hans eget centrale forskningsfelt. Han er loyal mod organisationernes traditionelle selvforståelse, nævner intet om at andelsbevægelsen faktisk havde sin oprindelse i arbejderbevægelsen, betoner de demokratiske principper og »selvforvaltningen« uden dog at levne Severin Jørgensen og andre ideologer megen ære. Det var »fordelen«, det drejede sig om, som Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard selv sagde, ikke alt det åndelige, som vor tids andelsentusiaster sværmer for. Her som i sit foregående afsnit lægger Claus Bjørn ikke megen vægt hverken på vækkelserne eller de religiøse og politiske bevægelser i øvrigt.

Alt sådant hører hjemme i en særlig sektor, »Den nye landbokultur«, som Jens Christensen har fået tildelt. Han skulle ellers have skrevet sidste halvdel af næste og fjerde bind, fremgår det af redaktionens forord til hele værket. Det lille kulturafsnit virker underlig efterhængt. Som om en i redaktionen har sagt: Hvad med kulturen, glemmer vi ikke den? En masse oplysninger og temaer fra den efterhånden ret omfattende kulturhistoriske litteratur, som især antropologer og litteraturfolk har produceret i de senere år, trænges sammen på ringe plads, og vigtige udviklingslinier som individualiseringen og rationaliseringen, som bude have haft en central placering i de foregående afsnit, berøres nu omsider, men alt for sent og alt for overfladisk.

Bind IV om tiden 1914-1988, altså historien inden for mands minde, vil sikkert blive det mest læste. Af landbrugsfolk såvel som journalister og alle andre. Det er skrevet af Erik Helmer Petersen, der oprindeligt kun stod for den første halvdel, idet Jacob Buksti og siden Jens Christensen skulle tage sig af resten.

Sidste del af perioden er da også betydeligt kortere afhandlet end den første. Erik Helmer Pedersen indleder med en redegørelse for periodisering og strukturering i øvrigt, en kort forskningsoversigt og bringer dernæst, som S. P. Jensen har gjort det i sit afsnit, en meget nyttig statistisk oversigt over de vigtigste udviklingslinier gennem hele perioden. Derpå følger de fire kronologiske hovedafsnit med titlerne: »Landbruget på vej ind i industrisamfundet 1914-1930«, »Krise og krig sætter udviklingen i stå 1931-1950«, »Landbruget i omstillingens tegn 1951-1972« og »EF-producent på danske betingelser 1973-1988. Et rids«. Hvert hovedafsnit er systematisk inddelt i afsnit om produktionsresultat, produktionsresulta-

tets forudsætninger, organisationsforhold, afsætningsforhold, landbrugspolitik, landmandsholdninger og landbrugsstrategier samt et afsnit om den enkelte bedrift og endelig en sammenfatning. Det ser firkantet ud, men gør opslag lettere. Fremstillingen virker overordentlig kompetent både i det nationaløkonomiske, driftsøkonomiske og landbrugstekniske, skønt Erik Helmer Pedersen til indledning sætter spørgsmålstejn ved sin kompetence i den sidste henseende. Undertiden kommer han sine landbrugskyndige læsere så meget i møde, at det kniber for os andre at følge med. De organisationshistoriske og politiske afsnit er spændende læsning lige fra »svinepanikken« i 1914 og fremad. Fremstillingen er levende og tynges ikke af alt det formelle, som var med i disputatsen om landbrugsrådet.

Helmer Pedersen har naturligvis langt mere end de foregående forfattere jubilæumsskriftets problem inde på livet: Skal man skrive sagligt, eller skal man hylde de store forgængere? Han slipper elegant om ved det. I billedteksterne er Anders Nielsen og Madsen-Mygdal yderst pænt omtalt, mens tekstens portrætter ikke er udelt sympatiske. Helmer Pedersen hæfter sig meget ved de indre modsætninger i »landbruget« og får herigennem nuancerne frem. I forholdet til det omgivende samfund er han derimod i hovedsagen på landbrugets side eller går i det mindste på så tyksålede listesko, at ingen mislyde vil nå frem til Axelborg. Jeg kender ikke Helmer Pedersens personlige holdninger; jeg kunne forestille mig, at hans overordnede rettesnor er ubetinget saglighed, men må så heroverfor fastholde, at saglighed ikke nødvendigvis, som mange danske efterkrigshistorikere synes at mene, altid er ensbetydende med listesko, kompromisser og midtsøgende politik. Jeg hø-

rer til dem, der fra og med Anders Nielsen har meget lidt sympati for »landbruget«, og synes jeg har mine gode saglige grunde dertil.

Det er gået med dette samleværk om det danske landbrugs historie, som det tilsyneladende går med de fleste samle værker: Hver forfatter gør, som han eller hun synes, og den eneste sammenhæng mellem de enkelte bidrag bliver indbindingen. Midt i halvfjerdserne pønsede man på at skrive en dansk socialhistorie og begyndte med en hel bog, fyldt af retningslinier for, hvordan den skulle skrives. Så godt som ingen fulgte dem. Samtidig – det var i 1975 – skrev Erik Helmer Pedersen en artikel i Erhvervshistorisk Årbog, hvori han opstillede en model for, hvordan man burde gribe dansk landbrugshistorie 1750-1973 an. Ingen har fulgt den, ikke engang Helmer Pedersen selv.

Betyder det nu, at modeller i det hele taget er noget skidt? Hvad uden tvivl mange landbohistorikere af den ældre skole vil mene. Det tror jeg ikke. Det skader ikke at systematisere sine begreber og sin tankegang. Problemet er snarere, at modellerne ikke er gode nok, især fordi de har en tilbøjelighed til at projicere moderne tilstande bagud i tiden. Jeg skal et øjeblik tage Helmer Pedersens gamle model frem igen og med den som udgangspunkt trænge ind til det, som jeg mener er det foreliggende værks hovedproblem.

Helmer Pedersen skelnede i den nævnte artikel mellem »landbrugshistorie« og »landbohistorie«, samlet under den fælles betegnelse »agrарhistorie«, og mente, at landbrugshistorien hidtil havde stået alt for meget i skyggen af sin tvillingsøster, historien om alle landboers sociale og politiske forhold. Han slog til lyd for en historie, som kun handlede om en bestemt erhvervsgruppe, nemlig landmændene, altså en erhvervshistorie ved siden af andre er-

hvervshistorier såsom industriens, håndværkets og handelens.

Jeg finder Helmer Pedersens distinktion vigtig. Problemet er bare, at landbruget som erhverv betragtet først er opstået med den moderne erhvervsstruktur i det 19. århundrede. At tale om landbruget som et erhverv, hvis historie kan forfølges helt tilbage til den neolitiske revolution er strengt taget en misforståelse. I hvert fald har det kun mening, hvis man alene holder sig til de rent tekniske sider af planteavl og husdyrbruget. Af ethvert nogenlunde fyldigt bondeskifte fra 1700-årene fremgår det, at vi ikke har at gøre med et landbrug i moderne betydning. Vi har at gøre med en husholdning, som for langt størsteparten af forbrugets og produktionens vedkommende er en enhed, der forsyner sig selv af den omgivende natur. En enhed, der så at sige endnu rummer en hel erhvervsstruktur i sig. Ud over agerbrug og kvægavl driver man håndværk af mange slags, fiskeri, skovbrug og alt, hvad der ellers kan tjene til husstandens underhold. Egentlig er det en misforståelse at tale om hovederhverv og bierhverv eller som antropologerne om fiskerbønder og andre bønder. Enhver husholdning arbejdede inden for de muligheder, som den lokale natur bød på. En bonde var ikke en landmand. Det første ord har oprindeligt intet med landbrug at gøre. Ordene landbrug og landmand blev først almindelige i 1700-årene og hæftedes på større brug og finere folk end bønderne. Landbo derimod havde længe været en almindelig betegnelse også for bønder.

Der er derfor ikke noget at sige til, at Karl-Erik Frandsen og Lotte Dombrowsky i realiteten har skrevet landbohistorie, og ikke landbrugshistorie, men hvorfor skal det så kaldes det sidste? Og hvorfor er ikke ansatserne til landbrugets opkomst, udviklingen fra

selvforsynende hushold til specialiseret markedsorienteret virksomhed, blevet det centrale tema i bind II? Fordi forfatterne ligesom de fleste landbohistorikere før dem projicerer et senere opstået erhverv bagud i tiden. Karl-Erik Frandsen behandler 1500- og 1600-årenes konjunkturudvikling, som om den havde samme betydning for bønderne som dette århundredes, og omtaler uden videre datidens bønder som »dem, der levede af at producere og sælge korn«. Jamen gjorde de det? Man kan naturligvis finde mange eksempler på, at bønder har solgt korn og andre produkter og har haft penge mellem hænderne. De fleste af de kilder, vi har overleveret, bl.a. de omtalte skifter, er netop opstået der, hvor bønderne kom i berøring med pengeøkonomien, men hvor stor en del af deres økonomi var det, når det kom til stykket, og hvordan blev selvforsyningen nedbrudt og afløst af vareforbrug og vareproduktion? Dette spørgsmål må være et af de mest fundamentale, måske det fundamentale, i en historie om landbrugets udvikling.

Erik Helmer Pedersen havde forholdet mellem »eksistensdyrkning« og »markedsorienteret landbrug« med som det centrale i sin gamle model og skrev bl.a.: »Det må da være en opgave for landbrugshistorien at få præciseret, inden for hvilke teknologiske og landbrugsøkonomiske grænser, man er spærret inde i eksistensjorddyrkningens lukkede cirkel, og hvilke impulser, der sprænger cirkelen«. Jeg spørger: Hvorfor er denne opgave ikke søgt løst inden for dette nye værk, som han har været medredaktør af?

Claus Bjørn nævner et par steder i forbifarten »den vidt udbredte selvforsyningsøkonomi«, og vi får at vide, at et jysk landsogn i 1850'erne havde en langt større udveksling ud over sognegrænserne, end det før havde haft. Han

har betydelig mere sans for temaet end det foregående binds forfattere. Men han forfølger det ikke alle de mange steder, hvor det ville være oplagt: Hvorfor koncentrerer Landhusholdningsselskabet sig mere og mere om det, vi forstår ved landbrug, og ikke om landhusholdning i ordets gamle brede betydning? Hvad indebar den enorme kapitalisering af landbrugsjorden, som selvejekøbene medførte, og den kapitalisering af driftsmidlerne, som fulgte med indkøbt såsæd, overgang til vekseldrift, overgang fra gamle redskaber, som man selv kunne reparere, til moderne seriefremstillede jernprodukter, bygningen af de nye kostbare stuehuse og andre bygninger, og så videre? Hvor bliver i det hele taget historien om landbrugserhvervets og den moderne erhvervsstrukturens opkomst af? Man kan ikke begynde at tale om sektorbytteforholdet mellem landbrug og byerhverv i 1840'erne, før man har fortalt den historie. Før lader den moderne nationaløkonomis begreber sig overhovedet ikke anvende. Historien ligger naturligvis indeholdt i alle de mange konkrete oplysninger, som bringes, men den bør trækkes frem og tydeliggøres, ellers fører læseren bare alle sine nutidige begreber og forestillinger tilbage på en tid, hvor de ikke hører hjemme.

Jeg skal afslutningsvis efterlyse en bestemt side af den samme historie, nemlig opkomsten af en rationel, teknisk og økonomisk bevidsthed hos bønderne. En sådan fandtes jo ikke tilbage i 1700-årene. Landhusholdningsselskabets og alle de mange landøkonomers og præsters prædikener var for det meste spildte ord på Ballelars. Jyske bønder interesserede sig mere for Guds ord end for prædikener om nye afgrøder. Det kunne nemlig være at Vorherre var vigtigere for avlen end alle disse nymodens påfund. Der skulle gå lang tid, før

bønderne for alvor begyndte at tænke rent teknisk i moderne forstand, der skulle hårde krisetider og myndiggørelse i religiøs og politisk forstand til, et langt og spændende pædagogisk lærestykke, som jeg synes mangler i det foreliggende værk. Måske vil nogle finde en snak om gammeldags ritualiserede arbejdsprocesser, om Vorherre og de underjordiske, malplaceret i en moderne erhvervshistorie, men de bør i så fald holde sig til de sidste halvandet-hundrede års historie.

Et relevant svar på mine indvendinger skal foregribes. Et oversigtsværk som det foreliggende bliver ikke meget anderledes end den forskning, det bygger på. Sandt nok. Selvom jo syntesen aldrig hverken er eller behøver at være den platte sum af de foreliggende detailundersøgelser. Dansk landbohistorie har ikke i særlig høj grad været rettet ind på hovedtemaer som de nævnte.

Man har ikke i samme grad som i f.eks. Sverige og Norge formået at forbinde det grundige kildestudium med mere overordnede betragtninger. Jeg tror, det hænger sammen med, at antropologisk teori og metode har spillet en langt større rolle i vore nabolande end her. Det samme gælder udviklingsteorien. Hvorfor er f.eks. Esther Boserup et centralt navn i svensk landbohistorie, mens man har indtryk af, at danske landbohistorikere knap nok kender hende?

Således kan man hæfte sig længe ved alt det, der ikke står i den nye landbrugshistorie – eller landbohistorie, som det jo er for de første to binds vedkommende. Hovedsagen er dog det, der står. Vi har fået en virkelig brugbar afløser til K. Hansen, et værk, der for lokalhistorikere og andre historikere vil være betydelig mere brugbart end forgængeren. Tak for det!

Fra åretold til toldetat

Af Poul Enemark

Mikael Venge: *Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660. Dansk Toldhistorie I.* (Udg. af Toldhistorisk Selskab, 1987). 393 s. ill. Indb. 285,- kr. i subscriptionspris.

Det må hilses velkommen, at Toldhistorisk Selskab nu beriger os med et digert 5-binds værk om Dansk Toldhistorie, og det er glædeligt, at opgaven er lagt i hænderne på en række seriøse forskere, så vi kan vente os det vægtige pionerarbejde inden for dansk historisk forskning, som emnet berettiger til.

Der er præsenteret en udmærket be-

gyndelse med Venges bd. I om middelalderen og adelsvælden, der ellers på flere måder må byde på vanskeligheder, der ikke er så indlysende lette at løse, navnlig fordi starten fortaber sig i tåge og et væld af usikkerheder.

Bindet falder i 9 hovedkapitler, der skitserer indholdet ganske godt. Efter en indledning om de ældste toldoplysninger (I) behandles det middelalderlige toldsystem (II) og i selvstændige kapitler skånemarkedet (III), øresundtolden (IV), øksne- og hestetolden (V) og sisen (VI). I de følgende to kapitler om reformer og ekspansion i 1500-tallet